

बांसुरी – I

कला पाठ्यपुस्तक
यत्ता तिसरी 3



0337

विद्यया ऽ मृतमश्नुते



एन सी ई आर टी
NCERT

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING

0337 – बांसुरी-I

कला खातीर पाठ्यपुस्तक (यत्ता तिसरी)

आयएसबीएन 978-93-5292-464-6

पयली आवृत्ती

जून 2024 जैस्थ 1946

PD 1000T SU

© राष्ट्रीय शिक्षणीक परिशद
संशोधन आनी प्रशिक्षण, 2024

₹ 65.00

एनसीईआरटी वॉटरमार्क आशिल्ल्या 80 जीएसएम कागदाचेर छापिल्ल्या

राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशदेच्या सचिवान प्रकाशन विभागांत उजवाडाक हाडला, श्री अरविंदो मार्ग, नवी दिल्ली 110016 आनी छापून नोवा पब्लिकेशन्स अँड प्रिंटर्स प्रा. लि. , प्लॉट क्रमांक 9-10, सेक्टर-59, फेज-2, फरीदाबाद 121004 (हरियाणा).

सगळें हक्क राखीव

- ह्या प्रकाशनाचो खंयचोच भाग प्रकाशकाची पूर्व परवानगी घेनासतना खंयच्याय स्वरूपांत वा खंयच्याय माध्यमांतल्यान, इलेक्ट्रॉनिक, यालिक, फोटोकॉपी, रेकॉर्डिंग वा हेर तरेन पुनरुत्पादन, पुनर्प्राप्ती येवजणेन सांदोवन दुवरप वा प्रसारीत करप शक्य ना.
- हें पुस्तक वेपाराच्या माध्यमांतल्यान, प्रकाशकाचे संमती बगर उधार दिवप, परतून विकप, भाड्यान घेवप वा हेर तरेन विल्हेवाट लावप ना, ज्या प्रकारांत तें उजवाडाक हाडलां ते भायर हेर खंयच्याय प्रकारच्या बेधनकारक वा आवरणांत दिवचें न्हय ह्या अटीच्या आदारान हें पुस्तक विकतात.
- ह्या प्रकाशनाची योग्य किंमत म्हळ्यार ह्या पानाचेर छापिल्ल्या मोलाची, रबरी स्टॅम्पान वा स्टिकरान वा हेर खंयच्याय माध्यमांतल्यान दाखयल्ली खंयचीय सुधारीत किंमत चुकीची आसा आनी ती अमान्य आसूंक जाय.

प्रकाशन विभागाचीं कार्यालयां, एनसीईआरटी

एनसीईआरटी कॅम्पस श्री अरविंदो मार्ग नवी दिल्ली 110 016	फोन : 011-26562708
108, 100 फूट रस्तो होसडाकरे हळ्ळी विस्तार बाणशंकर ईई स्टेज बंगलुरु 560 085	फोन : 080-26725740
नवजीवन ट्रस्टाची इमारत पी. ओ. नवजीवन अहमदाबाद 380 014	फोन : 079-27541446
सीडब्ल्यूसी कॅम्पस ऑप. धनकल बस स्टॉप, पाणिहाटी कोलकाता 700 114	दूरध्वनी : 033-25530454
सीडब्ल्यूसी कॉम्प्लेक्स माळीगांव गुवाहाटी 781 021	फोन : 0361-2674869

प्रकाशन पंगड

मुखेली, प्रकाशन विभाग	: अनूप कुमार राजपूत
मुखेल संपादक	: श्वेता उप्पल
मुखेल उत्पादन अधिकारी	: ऍलन चिटकारा
मुखेल वेवसाय वेवस्थापक	: अमिताभ कुमार
उत्पादन अधिकारी	: जहान लाल

रचना आनी मांडणी: रितू टोपा, अर्ट क्रिएशन्स, नवी दिल्ली

चित्रां: मोहित जोशी, मुंबय

आवरण: संतोष मिश्रा, आयमार्ट्स, दिल्ली

सुरवेचीं उतरा

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) 2020 वरवीं पळयलें प्रमाण शालेय शिक्षणांतलो बुन्यादी पांवडो भुरग्यांच्या सर्वांगी उदरगती खातीर कोनशिला म्हूण काम करता. आमच्या देशाच्या लोकचारांत आनी घटनात्मक चौकटींत रुजिल्ल्या अनमोल संस्कारांकूच आत्मसात करपाकच न्हय, तर मुळावी साक्षरताय आनी संख्याशास्त्र मेळोवपाक तांकां सक्षम करता. ही बुन्याद तांकां चड आव्हानात्मक तयारी अवस्थेंत अखंडपणान संक्रमण करपाक सुसज्ज करता, जी सर्जनशीलताय वाडयता आनी भुरग्यां मदीं जिवीतभर पोसपी मुल्यां रुजोवन दिता.

प्रिपेरेटरी स्टेज फाऊंडेशनल आनी मिडल स्टेज हांचे मदीं पूल म्हूण काम करता, यत्ता तिसरी ते पांचवी तीन वर्सां मेरेन. ह्या पांवड्यार दिल्लें शिक्षण बुन्यादी पांवड्यावेल्या शिक्षणीक पद्दतींचेर बांदिल्लें आसता. खेळपाची पद्दत, सोद आनी क्रियाकला आदारीत शिकपाची पद्दत चालूच आसली तरी भुरग्यांक पाठ्यपुस्तकां आनी चड औपचारीक वर्ग सेटिंग्ज लेगीत वळख करून दितात. वाचन, बरोवप, उलोवप, रेखांकन, गायन आनी वादन हांच्या माध्यमांतल्यान सर्वांगीण शिक्षण आनी आत्म-अन्वेषणाक चालना दिवप, अभ्यासक्रम वाठारांत बुन्याद स्थापन करप हो ह्या प्रस्तावनेचो हेत आसा. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) 2020 चो फाटलाव म्हूण शालेय शिक्षणा खातीर राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडो (एनसीएफ-एसई) 2023 चेर आदारीत ह्या सर्वसमावेशक पद्दतींत शारिरीक शिक्षण, कला शिक्षण, पर्यावरणीय शिक्षण, भाशा, गणित, मुळावें विज्ञान आनी समाजीक विज्ञान हांचो आस्पाव आसा. ही सर्वसमावेशक पद्दत भुरग्यांक संज्ञानात्मक-संवेदनशील आनी शारिरीक-प्राणिक (भावनिक) अशा दोनूय पांवड्यार सहजतायेन मध्य पांवड्यार वचपाक बरे तरेन तयार आसा हाची खाली करता.

पाठ्यपुस्तक, बांसुरी – I यत्ता तिसरी कला – हो विशय एनसीएफ-एसई 2023 प्रमाण फावो तो वेळ वाटपा सयत पयलेच खेपे अभ्यासक्रम वाठारांतलो एक म्हूण औपचारीक रितीन सुरू केला. एनईपी 2020 आनी एनसीएफ फॉर स्कूल एज्युकेशन 2023 हांच्या शिफारशींचेर तयार केल्लो हो हेतू फकत भुरग्यांच्या सर्जनशील अनुसरणा कडेन व्हरता अशें न्हय, तर पांचवो पंचकोश – आनंदमय कोश – iv उक्तो करता. हाका लागून भुरग्यांक संगीत, दृश्य कला, नाटक आनी नाच ह्या कार्यावळींचो आस्वाद घेवपाक मेळटलो तशेंच कलेच्या विशय क्षेत्रांची मुळावी समज विकसीत जातली अशी अपेक्षा आसा. उदरगतीच्या ह्या पांवड्यार जिणेच्या सोबीतकायेची तोखणाय करपाक जाय आशिल्लीं मुल्यां आनी स्वभाव विकसीत करपाक मजत जातली अशेंय अपेक्षीत आसा.



कार्यावळींची रचना करतना सर्वसमावेशक वर्ग मांडावळ मतींत दवरल्या. सगळे व्हिज्युअल आनी चित्रां विशेश गरजे आशिल्ल्या भुरग्यां सयत सगळ्यां भुरग्यांचो सहभाग दाखयतात आनी तांचो सहभाग सुनिश्चित करतात. कार्यावळींनी अंतर्भूत केल्ले मुल्यांकन बिंदू आसात. भारताच्यो गिरेस्त सांस्कृतीक परंपरा आनी दायज हातूंत सगळ्यां कला प्रकारांचें खोल मुळावण आशिल्ल्यान बांसुरी ह्या पाठ्यपुस्तकांत भुरग्यांक सगळ्या कला प्रकारांतल्यान देशांतल्या वेगवेगळ्या वाठारांनी एक अनुभवात्मक प्रवास मेळटलो हाची खाती जाता.

हें पाठ्यपुस्तक मोलादीक आसलें तरी भुरग्यांक ह्या विशयाचेर अतिरिक्त संसाधनां सोदून काडपाक उर्बा दितले. पालकांनी आनी शिक्षकांनी क्यूआर कोडा वरवीं शालेय वाचनालयां आनी आयसीटी आदारीत संसाधनांत तांच्या संशोधनाची सुविधा दिवन तांच्या यत्नांक आदार दिवपाची गरज आसा. एक प्रभावी शिकपाचें वातावरण विद्यार्थ्यांक प्रेरणा दिता आनी तांकां व्यस्त दवरता, जिज्ञासा वाडयता जी शिकपा खातीर म्हत्वाची आसा.

तयारी पांवड्यार सगळ्या विद्यार्थ्यांक आनी शिक्षकांक हांव ह्या पाठ्यपुस्तकाची विस्वासान शिफारस करतां. ताचे उदरगतींत वांटेकार जाल्ल्या सगळ्यांचें हांव उपकार मानतां. एनसीईआरटी पद्दतशीर सुदारणा आनी प्रकाशनाचो दर्जो सुदारपाक वचनबद्ध आशिल्ल्यान, पाठ्यपुस्तक मजकूर परिष्कृत करपा खातीर आमी अभिप्रायाक येवकार दितात.

राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशद

शिक्षण धोरणान शिक्षकांक, सगळ्या पांवड्यार, आमच्या समाजांतले सगळ्यांत आदरणीय आनी गरजेचे वांगडी म्हूण परतून स्थापन करपाक मजत करपाक जाय, कारण ते खऱ्या अर्थान आमच्या फुडले पिळगेच्या नागरिकांक आकार दितात. शिक्षकांक सक्षम करपा खातीर आनी तांकां आपलें काम जाता तितले प्रभावीपणान करपाक मजत करपा खातीर सगळें करपाक जाय.



नवी दिल्ली
जून 2024

दिनेश प्रसाद संकलानी

संचालक

राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन
आनी प्रशिक्षण परिशद

शिक्षकांक आनी पालकांक नमस्कारक

शिक्षणीक धोरणान मजत करपाक जाय आमच्या समाजांतले सगल्यांत आदरणीय आनी गरजेचे वांगडी म्हूण सगल्या पांवड्यार शिक्षकांची परतून थापणूक करतात, कारण ते खऱ्या अर्थान आमच्या फुडले पिळगेच्या नागरिकांक आकार दितात. शिक्षकांक सक्षम करपा खातीर आनी तांकां आपलें काम जाता तितले प्रभावीपणान करपाक मजत करपा खातीर सगलें करपाक जाय.

— एनईपी 2020, प्रस्तावना

तुमी तुमच्या हातांत धरल्यात, बांसुरी – 1 कला पाठ्यपुस्तक यत्ता तिसरी. हालींच्या धोरणात्मक कागदपत्रां, राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) 2020 आनी शालेय शिक्षणा खातीर राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडो (एनसीएफ-एसई) 2023 हांच्या आदारान हें पुस्तक तयार केलां. सगळ्या भुरग्यांक अभ्यासक्रम ध्येय (सीजी) आनी ह्या पिराय आनी पांवड्या प्रमाण योग्य कुशळटाय मेळटली हाची जतनाय घेवपाचो हेतू ह्या कागदपत्रांचो आसा. सीजी, कुशळटाय तशेंच जाय आशिल्ले शिकपाचे परिणाम हांचेर आदारीत अभ्यासक्रम तयार केला. एनसीएफ-एसईन कला हो यत्ता 10 मेरेनचो सक्तीचो विशय म्हूण शिफारस केल्या, तशेंच शाळांनी कलेक दर शिक्षणीक सत्राक शंबर वरां दिवपाची शिफारस केल्या, जातूंत सकयल दिल्ले चार घटक वा वाठार आसात, ते म्हणल्यार संगीत, रंगभूमी, नाच आनी दृश्य कला. अशे तरेन बांसुरी ह्या पाठ्यपुस्तकाची दर एका एककांत 5 अध्याय आशिल्ल्या चार एककांत विभागणी केल्या. दर एका अध्यायांत जायत्यो कार्यावळी आसतात ज्यो ह्या वर्गांतलीं भुरगीं तुमच्या हस्तक्षेपान सहज करूंक शकतात. दर एका भुरग्याक वर्सभर अणभवपाक जाय आशिल्ले सोद आनी सर्जनशीलतेचे प्रक्रियेंत तुमकां खूब म्हत्वाची भुमिका करची पडटली.

तुका खबर आसा ?

विद्यार्थ्यां खातीर तयारी पांवड्या खातीर कला पाठ्यपुस्तक तयार करपाची ही घडये पयलीच खेप आसा जाका लागून तांकां वैयक्तीक तशेंच गटांत हेर कार्यावळी काडपाक, नोंद करपाक, वाचपाक आनी समजून घेवपाक सुवात मेळटा. जरी भुरगीं ल्हान भुरग्याच्या माचयेवेल्यान गायन, नाच, नकल करप आनी बरोवपाक सुरवात करतात आनी हे शालेय प्रक्रियेचो एक औपचारीक भाग जावचे पयलींच, तुमच्या सक्षम मार्गदर्शना खाला संगीत, रंगभूमी, नाच आनी दृश्य कला हांचो आस्पाव आशिल्लो अर्थपूर्ण कला वर्ग घेवपाचो हो तांचो पयलो अणभव आसतलो – गटांत एकठांय काम करप, तांचे विचार आनी भावना सांगप, तातूंत तांच्या सगळ्या वांगडी विद्यार्थ्यांचो कलात्मक प्रवास

vi आसपावीत करप, सर्वसमावेशक वातावरणांत काम करप, तांच्या राश्ट्रीय दायजाची जाणीव आनी मुळावण आसप.

बांसुरीचो उपेग कसो करचो

पाठ्यपुस्तक चार एककांत वांटलां आनी दर एका एककाक वापरप्याक अनुकूल करपा खातीर वेगळो रंग आसता. पुस्तकांत वापरिल्ल्या रंगीत कोडींग विशीं भुरग्यांक जागृत करूं येता आनी दृश्टीहीन भुरग्यां खातीर एनसीईआरटी संकेतथळार ऑडियो पुस्तक उपलब्ध आसतलें –

पिवळो हो दृश्य कला

निळो हो संगीत

गुलाबी हो नाचाक

जांभळो हो रंगमाची

चारूय कला प्रकारांक दरेकी एक एकक समर्पीत आसा. जरी तीं स्वताचे नदरेन आगळींच आसलीं, तरी सगळ्या भुरग्यां भशेन तांचे मदीं खूब रुचीक साम्य आसा. दर एका एककाची सुरवात शिकपी अणभवपी कला प्रकारा विशीं प्रस्तावना वरवीं जाता. कार्यावळी आयोजीत करपाक आनी संसाधनां सोदपाक तुमकां खूब संकेत मेळटात, खास करून दरेक अध्यायाच्या क्यूआर कोडांत अंतर्भूत केल्लीं संसाधनां. तुमकां इंटरनेटाची सुवात ना जाल्यार तुमी एक तर भुरग्यांक सादरीकरणाक व्हरूंक शकतात वा थळावे कलाकार, लोक संगीतकार, नर्तक आनी हेर कलाकारांक संवादा खातीर शाळेंत आपोवंक शकतात. जायते पालक आनी हेर समाज वांगडीs जे कला प्रकारांत कुशळ आसात ते भुरग्यां खातीर सादरीकरण करपाक तयार जावंक शकतात. कलाकार आनी कलाकारां वांगडा संवादात्मक सत्रां शाळेंत परत परत आयोजीत करूं येतात, जंय भुरग्यांक प्रस्न विचारपाक प्रोत्साहन दिवं येता. हें भुरग्यां खातीर प्रेरणादायी थारतलें. भुरग्यांक वर्गांतल्यान, शाळेंत आनी भायर व्हरपाक, भोंवतणी पळोवपाक, स्वभावाची जाणविकाय करपाक, भोंवतणच्या लोकांच्या दिसपट्ट्या कार्यावळींचें निरिक्षण





करपाची गरज आसतली. तांकां. आयोजन मळ नाटकां पळोवपा खातीर तियात्रां, नाच सादरीकरण, संगीत मैफिली आनी कला प्रदर्शनां पळोवपाक भुरग्यांक प्रेरणा दिवपाक मजत जातली. कितल्योश्योच कार्यावळी सुचयल्यात; तुमी ह्या कार्यावळींतल्यान वेंचून काडूंक शकतात, अशे आनीक उपक्रम तयार करूंक शकतात आनी तशेंच आशय, थळावे उपलब्ध साहित्य आनी हेर संसाधनांच्या बाबतींत तांकां संदर्भ दिवंक शकतात. ह्या पुस्तकांतल्यो चडश्यो कार्यावळी खंयच्याच खाशेल्या साधनसंपत्ती बगर करूं येतात, वा फकत साद्या आनी थळाव्या पांवड्यार उपलब्ध आशिल्ल्या संसाधनांनी चालीक लावपाक शकतात हें मतींत दवरप गरजेचें.

दर सप्तकांत वांटून दिल्ल्या चारूय कला प्रकारां खातीर भुरग्यांक विशिश्ट कालावधी दिवपाची संद मेळची अशे तरेन वेळापत्रक तयार करपाचें आसा. जंय शक्य आसा थंय भुरग्यांक कार्यावळी करपा खातीर ब्लॉक कालावधी वा दोन संयुक्त कालावधी दवरपाक मेळटात, कारण सगळ्यो कार्यावळी बऱ्योच आकर्शक आनी आनंददायक आसतात. एनईपी 2020 कला सयत सगल्या विशयांक समान वजन दिता. अशे तरेन पालकांनी आपल्या भुरग्यांक घरांत कला कार्यावळी करपा खातीर निरुत्साहित करचे न्हय अशी नम्र विनंती. कला खातीर दिल्ले कालावधी हेर विशयां खातीर वापरचे न्हय हाची जतनाय शिक्षकांनी, शाळांनी घेवची पडटली.

दर एका कला वर्गाच्या पयल्या कांय मिनटां वेळार भुरगीं फकत दोळे बंद करून बसून आदल्या वर्गांत कितें केलां तें याद दवरपाक शकतात.

निमाणी 10 मिनटां 'सर्कल टायम' म्हूण चर्चे खातीर दवरूं येतात. नाट्य विभागांत सुचयल्ले प्रमाण शिक्षका वांगडा सगळीं भुरगीं एकठांय बसून मुक्तपणान उलयतात. पूण ह्या वेळार ती फकत भुरग्या खातीर अनौपचारिक आसा. शिक्षकांनी स्वता खातीर नोंदी घेवप गरजेचें आसा जे तांच्या फुडल्या पाठ येवजण्यांत लागू करूं येता.

भुरग्याक संकल्पना समजून घेवपा खातीर समग्र शिकपाच्या वातावरणाची ही भावना पाठ्यपुस्तकांत आनी अध्यापनशास्त्रांत पुरायपणान दिसून येता. शिक्षकान तांकां गटांत वा वैयक्तीक

रितीन काम करपाक आदार आनी मजत करपाक जाय, जाका लागून भुरग्याक विंगड विंगड कुशळटाय विकसीत करपाक मेळटली. हें ह्या ग्रंथांतल्या चारूय कला प्रकारांक खरें. भुरग्यांक फुडें पळोवपाक आनी निरिक्षण करपाक, कलाकृती चालू दवरपाक आनी घरांत सराव करपाक प्रोत्साहन दिवं येता.¹ जशें ते वर्गांत कितें करतात.

तशेंच भुरग्यांत पात्रताय आनी कुशळटाय उदरगतीच्या पांवड्याची प्रगती दाखोवपा खातीर मुल्यांकन साधनां सुचयल्यांत. कलेंत पास वा फेल नासता; ह्या पांवड्यार कांयच बरें वा वायट ना. सुदारणेक सदांच वाव आसता आनी भुरग्यांक निरुत्साहित जावचे परस संकल्पना समजून घेवन कार्यावळी पुराय करपाक प्रोत्साहन दिवपाक जाय. शिक्षण हो तांचे खातीर एक लांब प्रवास आसून जसो दर एक भुरगो वेगळो आसता तशेंच तांची कुशळटाय आनी अभिव्यक्ती वेगळी आसता आनी ही विविधताय म्हळ्यार तांच्या भुरगेपणाची सोबीतकाय. तांची वा तांच्या कामगिरीची तुळा वर्गांतल्या कोणा कडेन करची न्हय; ताचे बदला तांच्या वैयक्तीक प्रगतीचें मुल्यांकन करपाची गरज आसा. सुदारणा खातीर तांकां स्वता कडेन सर्त करची पडटा.

कला वर्गा खातीर कितें जाय ?

सगळ्या कला कार्यावळीं खातीर, तुमकां एक बरी उजवाड आशिल्ली सुवात जाय जी वर्गांत वा भायर आसूं येता, जंय भुरगीं मुक्तपणान भोंवपाक शकतात. रंगमाचये खातीर प्रॉप्स खातीर तुमकां खूब साद्या साहित्याची गरज आसतली: कला साहित्य – साधनां आनी मुळावी स्टेशनरी; साहित्य तशेंच विद्यार्थ्यांची कलाकृती संघटीत पद्दतीन सुरक्षीतपणान सांठोवपा खातीर जागो; दाखोवपा खातीर प्रदर्शन फलक आनी भुरग्यांचीं कामां वांटप; संगणक, प्रोजेक्टर आनी स्पीकर खातीर ऑडियो-व्हिडियो संसाधनां वाजोवप; सादी वाद्यां; आदी. साहित्य आनी संसाधनां बरे तरेन वापरतात आनी तीं थळाव्या स्वरूपांत उपलब्ध आसात हाची जतनाय घेयात.

दरेका शिक्षकाक आनी पालकांक हें पुस्तक उपेगी, रुचीक आनी साधनसंपन्न दिसतलें, जाका लागून दरेक कला वर्ग रोमांचक आनी कितें तरी पळोवपा सारकें जातलें अशी आमची आस्त आसा. पुस्तकाची रचणूक आनी आशय सुदारपाक मजत जातली अशा अभिप्रायांक आमी मेकळे आसात.



दृश्य कला आनी सादरीकरण कला दर एका भुरग्याच्या वाडक्या वर्साचो एक अविभाज्य भाग करपाचो हो सतत यत्न आसा – तातूंत कुशळटाय विकसीत करून आयचे आत्मविश्वासी, भावनीक नदरेन बळिश्ट आनी समतोल नागरीक जावप.

ज्योत्स्ना तिवारी

शिक्षणीक समन्वयक,

प्राध्यापक आनी मुखेली,

कला आनी सौंदर्यशास्त्रांतलें शिक्षण खातें
राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशद



राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आनी अध्यापन शिक्षण साहित्य समिती (एनएसटीसी)

1. एम. सी. पंत, चांसलर, राष्ट्रीय शिक्षणीक नियोजन आनी प्रशासन संस्था (एनआयईपीए) (अध्यक्ष डॉ.)
2. मंजुळ भार्गव, प्राध्यापक, प्रिन्स्टन विद्यापीठ (सहअध्यक्ष डॉ.)
3. सुधा मुर्ती, नामनेची लेखिका आनी शिक्षणतज्ञ
4. विवेक देबरॉय, अध्यक्ष डॉ., अर्थीक सल्लागार परिशद-प्रधानमंत्री (ईएसी-पीएम)
5. शेखर मांडे, आदले डीजी, सीएसआयआर; नामनेचो प्राध्यापक, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
6. सुजाता रामद्रई, प्राध्यापक, युनिव्हर्सिटी ऑफ ब्रिटीश कोलंबिया, कॅनडा
7. शंकर महादेवन, संगीत उस्ताद, मुंबय
8. उ. विमल कुमार, दिग्दर्शक, प्रकाश पदुकोण बॅडमिंटन अकादेमी, बंगळूरु
9. मिशेल दानिनो, भेट दिवपी प्राध्यापक, आयआयटी – गांधीनगर
10. सुरीना राजन, आयएएस (निवृत्त), हरियाणा; आदले डीजी, एचआयपीए
11. चामू कृष्ण शास्त्री, अध्यक्ष डॉ. भारतीय भाशा समिती, शिक्षण मंत्रालय
12. संजीव सान्याल, वांगडी, अर्थीक सल्लागार परिशद-प्रधानमंत्री (ईएसी-पीएम)
13. एम. डी. श्रीनिवास, अध्यक्ष डॉ., सेंटर फॉर पॉलिसी स्टडीज, चेन्नय
14. गङ्गानान लोधाये, मुखेली, कार्यावळ कार्यालय, एनएसटीसी
15. रॉबिन छेली, दिग्दर्शक, एससीईआरटी, सिक्कीम
16. प्रत्यूषा कुमार मंडळ, प्राध्यापक, समाजीक विज्ञान शिक्षण खातें, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
17. दिनेश कुमार, प्राध्यापक आनी मुखेली, नियोजन आनी देखरेख विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
18. किर्ती कपूर, प्राध्यापक, भाशा शिक्षण खातें, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
19. रंजना अरोरा, प्राध्यापक आनी मुखेली, अभ्यासक्रम अभ्यास आनी उदरगत विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली (वांगडी-सचीव)

पाठ्यपुस्तक उदरगत पंगड

अध्यक्ष डॉ.

शंकर महादेवन, संगीत उस्ताद, मुंबय

योगदानकर्ता

अनुतोष देब, टीजीटी कला (निवृत्त.), केंद्रीय विद्यालय, गुवाहाटी

आराधान गुप्ता, मुखेल (निवृत्त.), चित्रकला विभाग, आधुनीक शाळा, बाराखंबा रस्तो, नवी दिल्ली

तियात्रा, सहाय्यक प्राध्यापक, संगीत, प्रादेशिक शिक्षण संस्था, अजमेर

बिंदू सुब्रमण्यम, सहसंस्थापक, सुब्रमण्यम अकादेमी ऑफ परफॉर्मिंग आर्ट्स (सापा), बंगळूरु

सिंधू साची, संगीत शिक्षक, सुनाथ, बंगळूरु

फणींद्र शर्मा, सल्लागार, कार्यावळ कार्यालय, एनएसटीसी

गोविंदराजू भारद्वाज, दिग्दर्शक, सादरीकरण आनी दृश्य कला विद्यालय, इग्नू, नवी दिल्ली

मालविका राजनारायण, दृश्य कलाकार आनी शिक्षक, व्हिजिटिंग फॅकल्टीचिकाटी प्रेमजी विद्यापीठ, भोपाळ

प्रियदर्शिनी घोष, कलात्मक दिग्दर्शक, प्रियदर्शिनी आर्ट्स, कोलकाता

राजश्री एसआर, संस्थापक-कलात्मक संचालक, व्योमा आर्ट स्पेस आनी स्टुडिओ थिएटर, बंगळूरु

रिमसी खन्ना, सहाय्यक प्राध्यापक, कला महाविद्यालय, दिल्ली विद्यापीठ, नवी दिल्ली

शर्बरी बॅनर्जी, सहाय्यक प्राध्यापक, कला शिक्षण खातें आनी सौंदर्यशास्त्र, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली

श्रीधर रंगनाथन, संस्थापक आनी सीईओ, शंकर महादेवन अकादेमी, बंगळूरु

समिक्षक

अनुराग बेहार, सीईओ, अझीम प्रेमजी फाउंडेशन, वांगडी, एनओसी

मंजुळ भार्गव, प्राध्यापक आनी सहअध्यक्ष डॉ., एनएसटीसी

सांजवेळ पुरो जाता, अध्यक्ष डॉ., संगीत नाटक अकादेमी, नवी दिल्ली

वांगडी समन्वयक

ज्योत्स्ना तिवारी, प्राध्यापक आनी मुखेली, कला शिक्षण खातें आनी सौंदर्यशास्त्र, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली

पावती

राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशद (एनसीईआरटी) राष्ट्रीय अभ्यासक्रम चौकट देखरेख समितीचे (एनओसी), अभ्यासक्रम वाठार गटाचे (सीएजी) अध्यक्ष आनी वांगडी: कला आनी हेर संबंदीत सीएजींच्या ह्या पाठ्यपुस्तकाची उदरगत करतना क्रॉस-कटिंग विशयांचेर तांच्या मार्गदर्शक तत्वां खातीर मार्गदर्शन आनी आदार मान्य करता.

एनसीईआरच्या वरिष्ठ प्राध्यापक वांगड्यांचो तेंको एनसीईआरटी मान्य करता—सुनीति सांवळ, प्राध्यापक आनी मुखेली, मुळावें शिक्षण खातें; इंद्राणी भादुरी, प्राध्यापक आनी मुखेली, शिक्षणीक सर्वेक्षण विभाग; विनय सिंग, प्राध्यापक आनी मुखेली, विशेष गरज आशिल्ल्या गटांचे शिक्षण खातें आनी मिली रॉय, प्राध्यापक आनी मुखेली, ह्या पाठ्यपुस्तकांत लिंग एकत्रीकरण, समावेश, मुल्यांकन आदी सारकिल्या क्रॉस-कटिंग विशयांचो नियाळ घेवपा खातीर लिंग अभ्यास विभाग.

सिध्दी गुप्ता हांचे यत्न, Faculty, सृश्टी मणिपाल इन्स्टिट्यूट ऑफ आर्ट, डिझायन अँड टेक्नॉलॉजी, बंगळूरु; सुधन्वा एके, दिग्दर्शक, नव क्षितिज आनी सहाय्यक प्राध्यापक, रेवा विद्यापीठ, बंगळूरु; दीपा श्रीधर, दिग्दर्शक, शंकर महादेवन अकादेमी; आनी ह्या पाठ्यपुस्तकाच्या उदरगतींत आदार दिल्ले खातीर विदुषी ज्योती भट, भरतनाट्यम प्रशिक्षक, पूर्णपरामती, बंगळूरु हांची तोखणाय जाता.

लेखी साहित्य, चित्रां, छायाचित्रां आनी ऑडियो-व्हिडियो साहित्याच्या रुपांत तांच्या संसाधनांचो वापर करपाक आमकां परवानगी दिल्या खातीर आमी सकयल दिल्ल्या व्यक्ती आनी संस्थांचे उपकार मानतात— राष्ट्रीय संग्रहालय, नवी दिल्ली; नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट, नवी दिल्ली; राष्ट्रीय हस्तकला संग्रहालय आनी हस्तकला अकादेमी, नवी दिल्ली; सांस्कृतीक केंद्र संशोधन आनी प्रशिक्षण, नवी दिल्ली; दस्तकारी हाट समिती, नवी दिल्ली; सेंट्रल चिन्मय मिशन ट्रस्ट, सीसीएमटी; सुब्रमण्यम अकॅडमी ऑफ परफॉर्मिंग आर्ट्स; शंकर महादेवन अकादेमी; सुनाद, बंगळूरु आनी चिल्ड्रन्स लिटल थिएटर, कोलकाता; व्योमा आर्टस्पेस आनी स्टुडिओ थिएटर, बंगळूरु; सुनिता कांविंदे, रचनाकार, नवी दिल्ली आनी अनुतोष देब, टीजीटी कला शिक्षण (निवृत्त), गुवाहाटी प्रदेश, केंद्रीय विद्यालय

संघटना. तशेंच केंद्रीय विद्यालय, सेक्टर 2, आर. के. पुरम, नवी दिल्लीच्या मुख्याध्यापकांक आमी मान्यताय दितात; केंद्रीय विद्यालय, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली आनी केंद्रीय विद्यालय, डोगरा लायन्स, मेरठ विद्यार्थ्यांच्या कलाकृतींच्यो प्रतिमा आनी सादर करपी भुरग्यांचे फोटो दिवपा खातीर.

इल्मा नासीर हांच्या यत्नांक परिशद मान्यताय दिता, संपादक (कंलाटी), प्रकाशन विभाग, एनसीईआरटी, ह्या पाठ्यपुस्तकाच्या संपादना खातीर. पवनकुमार बार्रियार हांचे यत्न आनी कश्ट, प्रभारी, डीटीपी सेल, प्रकाशन विभाग, एनसीईआरटी; पूनम, डीटीपी ऑपरेटर (कंलाटी) आनी एल. गुईट, पुरावो वाचक (कंलाटी), प्रकाशन विभाग, एनसीईआरटी ह्या दस्तावेजाक निमाणो आकार दिल्ले खातीर ताची तोखणाय जाता.

भारताचें संविधान

भाग IV अ (लेख 51 अ)

मुलभूत ड्युटी

भारतांतल्या दरेका नागरिकाचें हें कर्तव्य आसतलें –

- (अ) संविधानाक पाळो दिवप आनी ताच्या आदर्शांक आनी संस्थांचो आदर करप, राष्ट्रध्वज आनी राष्ट्रगीत;
 - (ब) आमच्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्य झुजाक प्रेरणा दिवपी उदात्त आदर्शांची जतनाय घेवप आनी तांकां पाळो दिवप;
 - (क) भारताचें सार्वभौमत्व, एकवट आनी अखंडताय राखप आनी तिची राखण करप;
 - (ड) देशाची राखण करप आनी तशें करपाक सांगल्यार राष्ट्रीय सेवा करप;
 - (ई) धर्मीक, भाशीक आनी प्रादेशीक वा विभागीय विविधताय पयस करून भारताच्या सगळ्या लोकां मदीं एकचार आनी समान भावपणाची भावना वाडोवप; बायलांच्या प्रतिष्ठेक अपमानकारक प्रथा सोडून दिवप;
 - (च) आमच्या संमिश्र संस्कृतायेच्या गिरेस्त दायजाक मोल दिवप आनी तिगोवन दवरप;
 - (छ) रानां, तळीं, न्हंयो, रानवटी जनावरां सयत सैमीक पर्यावरणाची राखण आनी सुदारणा करप आनी सजीव प्राण्यां विशीं करुणा बाळगप;
 - (ज) विज्ञानीक वृत्ती, मानवतावाद आनी चवकशी आनी सुदारणेची भावना विकसीत करप;
 - (i) भौशीक मालमत्तेची राखण करप आनी हिंसाचार सोडप;
 - i) वैयक्तीक आनी सामुहीक वावराच्या सगळ्या मळांचेर उत्कृश्टताये खातीर यत्न करप जाका लागून राश्ट्र सतत यत्न आनी कर्तृत्वाच्या उंचेल्या पांवड्यार पावतलें;
 - * (के) जो पालक वा राखणदार आसा, शिक्षणा खातीर संद दिवपाक ताच्या भुरग्याक वा तशें आसल्यार स ते चवदा वर्सां पिराये मदल्या वर्डाक.
- टिप: मुलभूत कर्तव्यां आशिल्लें कलम 51 अ संविधान (42 वी दुरुस्ती) कायदो, 1976 (3 जानेवारी 1977 सावन प्रभावी) घाल्लें.
- * (के) संविधान (86वी दुरुस्ती) कायदो, 2002 (1 एप्रिल 2010 सावन प्रभावी) घाला.

प्रिय विध्यार्थी,

तुज्या हातांत धरून आसा, बांसुरी- हांव जें तुजें कलेचें पाठ्यपुस्तक आसा जें तुमकां खूब मजा येतली अशी आमी आस्त बाळगितां! हाका लागून तुमकां सर्जनशीलतेच्या मनोरंजक प्रवासाचेर व्हरतले आनी तुमकां तुमच्या भोंवतणच्या वाठाराची कादंबरी पद्दतीन परतून वळख करून दितले.

आमकां खबर आसा की तुमचे मदले चडशे जाण पयलींच खंयच्या तरी कला प्रकारांत वांटेकार जाल्यात. तुमी तांकां कला प्रकार म्हूण वळखूंक शकनात, पूण तीं तुमी करीत आयल्यांत- नाचप, वाद्यां वाजोवप, डूडलिंग, रेखांकन, चित्रकला, माती आनी कागद घालून मॉडेल तयार करप आनी हांव गायन, नकल करप आनी अभिनय. जे लोक कलेच्यो कार्यावळी करतात ते खऱ्या अर्थान आपल्या दिसपट्ट्या जिणेचो आस्वाद घेतात.

आपूण शाळेंत आसूं वा घरांत आसूं, वा जंय जाय थंय आमचे भोंवतणी उडपी सुकण्यां सावन अॅक्टिव्हिटीओतल्या लोकां मेरेनच्या साद्या साद्या गजालींचें निरिक्षण करप मनोरंजक थारता. तशेंच आमी निसर्गांत वा लागसार रावतात, जें आमच्या कलेक प्रेरणा दिवपी सगळ्यांत व्हडलें स्त्रोत आसा.

म्हणटकच भुरग्यांनो, स्वता भोंवतणी पळय— घरांत, शाळेंत, खेळाच्या मैदानाचेर वा प्रवास करतना. जंय जाय थंय कला मेळटली... केन्ना निसर्गान निर्माण केल्लो तर केन्ना मनशान निर्माण केल्लो. हांचें निरिक्षण करप आनी तातूंतल्यान शिकप तुमकां खूब रुचीक दिसतलें!

मनीस पयलीं सावन सर्जनशील आसा हें तुमकां खबर आसा? मनीस उलोवपाक वा बरोवपाक सुरवात करचे पयलीं ते वण्टींचेर काडटाले, गायताले आनी नाचताले. खास करून भारतांत कलेंत एक अत्यंत समृद्ध परंपरा आसा- दृश्य कला, काव्य आनी संगीत, नाच, रंगमाचयेमेरेन- हजारांनी वर्सां पयलींची, आनी हेर जायत्या विशयांकडेन खोल संबंद आशिल्ली. कला आमचे भोंवतणी खंयच्या ना खंयच्या रुपांत आसता आनी आमी सगले तयार करप, सादरीकरण करप, पळोवप, अणभव घेवप





हांचो आनंद घेतात. कला आमची जीण सोबीत करता आनी आमकां आनंद दिता. तशेंच तुमचे भितर सदांच एक ल्हानसो कलाकार आसता, जो तयार करपाक, अणभवपाक वा सादर करपाक उत्सुक आसता.

तातूंत बांसुरी, जायत्या मजेशीर कार्यावळींतल्यान तुमी चार कला प्रकारांचो अणभव घेतलो आनी अणभवतलो-

1. तातूंत **दृश्य कला**, तुमकां रेखाटन, चित्रकला करपाक मजा येतली, माती सारक्या साहित्या वांगडा कापप, चिकटवप आनी खेळप, रंग, सैमीक वस्तू आदी.
2. तातूंत **संगीत**, तुमी विंगड विंगड गितांचो सोद घेतलो देशांतले भाग, तांकां कितल्याशाच भाशांनी गावप आनी वाजोवपाक शिकप आनी कितल्याशाच वाद्यां विशीं जाणून घेवप.
3. तातूंत **नाच**, तुमी मुक्तपणान भोंवपाक शिकतले आनी ताल आनी गितां हांच्या हालचालींचो आस्वाद घेवपाक शिकतले, वेगवेगळ्या हातपांयां विशीं जाणून घेवपाक मेळटले मुद्रा (हावभाव), आनी खूब कितें.
4. आनी हांव तातूंत **तियात्र**, तुका मोग जातलो विदुषक कोण करतलो कथा सांगप, अभिनय, माचयेर सादरीकरण, सुदारणा आनी हेर गजालींचो आस्पाव आशिल्ल्या प्रवासाचेर तुमकां घेयात.

म्हणटकच भुरगीं, कलेचो अणभव घेवपाची तयारी करात, खूब मजा करात आनी घडये तुमच्या शिक्षकांक, इश्टांक आनी कुटुंबा वांगडा दर दिसा कितें तरी नवें तयार करात !

आशय



प्रस्तावना	iii
नमस्ते! शिक्षक आनी पालक.....	v
प्रिय विध्यार्थी.....	xv

दृश्य कला

1. कलेंतल्यो वस्तू	3
2. कलेंतली वनस्पत	12
3. कलेंतले प्राणी	22
4. आमच्या भोंवतणचे लोक	30
5. सण, सुवाळो आनी सुवाळो	35

संगीत

6. आमचें राष्ट्रगीत	43
7. ताल जाणवात ता की ता का	45
8. भोंवतणचो प्रवास	58
9. वाद्यां	64
10. सेलिब्रेटरी नोट्स	71



हालचाल आनी नाच

11. आमी नाचूया	82
12. उमेदी खातीर नाच	88
13. हांव वाजयतां आनी नाचतां	93
14. निसर्गावांगडा नाच	98



रंगमाची

15. सोद घेवप	107
16. कल्पना	118
17. आमी निर्माण करूंया	124
18. भोंवतणी पळोवप	128
19. कार्यावळी	135
20. सगळ्या कला प्रकारांक एकवटीत करप	137